

KÜBRA VƏLİYEVA
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

ƏRƏB DİLİNDƏ İRAB VƏ BİNANIN QRAMMATİK MƏNASI

Sözün sonunun müxtəlif amillər vasitəsilə dəyişməməsi, özünün ilkin əlaməti olan sükun və həmçinin hərəkətlə sabit qalması bina adlanır. Buna görə də bina "mənavi" – mənə ilə bağlı olan vəziyyəti hesab edir. İrab sözün sonunun amil vasitəsilə dəyişib müxtəlif şəkillərə düşməsi deməkdir. Binanın əsl əlaməti sükun, irabunki isə hərəkətlərdir.

İrab əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi barədə ərəb dilçiliyində müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məqalədə nəhv elmində irab və binanın quruluşu və bu barədə dilçilərin müxtəlif görüşlərindən bəhs olunur. Bu məsələləri araşdıran müəllif belə qənaətə gəlir ki, ərəb nəhvində "irab" və "bina" anlayışı xüsusi tədqiqat tələb edən, olduqca maraqlı bir problemdir.

Açar sözlər: *irab, bina, amil, qrammatik mənə, nəhv elmi, ərəb dilçiliyi, ismi cümlə, feli cümlə.*

Ərəb dilçiliyinin mahiyyətini bütövlükdə, tam şəkildə başa düşmək üçün ərəb nəhvinin özəyini, nəzəri-metodoloji əsaslarını təşkil edən amil və irab məfhumlarının mənalərini şərh etmək olduqca zəruridir. Çünki bu məfhumları bilmədən ərəb dilçilik elminin orijinal xüsusiyyətlərini, özünəməxsus spesifik cəhətlərini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür.

Amil nəzəriyyəsi ərəb qrammatika elminin özəyini təşkil edir. Nitqdə sözlərin fleksiya əlamətlərinə görə dəyişməsi qrammatik amillər (idarə edən sözlər) vasitəsilə izah olunur ki, bunun da arxasında məntiq və fəlsəfədəki səbəb və nəticə əlaqələri durur. Amilin idarəsi nəticəsində söz ilkin formasını dəyişib müxtəlif şəkillərə düşür, müxtəlif əlamətlər qəbul edir. Bəsrə qrammatikləri və sonrakı ərəb dilçiləri amillərə o qədər böyük əhəmiyyət vermişlər ki, hətta dil sistemini onlara şamil etməyə çalışmışlar. Ərəb qrammatikləri isə irab məfhumuna böyük əhəmiyyət verdikləri üçün çox zaman qrammatikanı bütövlükdə həmin istilaha adlandırmışlar. Məlum olduğu kimi, ərəb sözlərinə də sabit və dəyişən olmaq üzrə iki növ hərəkə və sükun mövcuddur.

Sözün ilk təşəkkülündə, əsasında onun leksik mənəsi ilə əlaqədar olan hərəkə və sükunlar əvvəldə, ortada və sonda gəlir. Həmin hərəkələrə damma (u), fəthə (ə), kəsərə (i) və sükun (o) adları verilmişdir. Sözün sonunda dəyişən hərəkə və sükunlar isə müəyyən qrammatik amillər, səbəblər nəticəsində baş verir. Amillərin törətdiyi dammaya "rəf", fəthəyə "nəsb", kəsərəyə "cərr", sükuna "cəzm" deyilir. Sonunda amil nəticəsində törəmiş hərəkə və sükun olan sözlər müvafiq şəkildə "mərfu", "mənsub", "məcurur", "məczum" adlandırılır. Rəf (mərfu) dedikdə ismin adlıq halı, fəlin xəbər şəkli, nəsb (mənsub) dedikdə ismin təsirlik halı, fəlin arzu şəkli, cərr (məcurur) dedikdə ismin yiyəlik halı, cəzm (məczum) dedikdə isə fəlin qısa (şört) şəkli nəzərdə tutulur. Ərəb dilində irab hərəkə, hərf (uzun sait) və səslərin düşməsi (həzf) vasitəsilə həyata keçirilir.

Sözün sonunun müxtəlif amillər vasitəsilə dəyişməməsi, özünün ilkin əlaməti olan sükun və həmçinin hərəkətlə sabit qalması bina adlanır. Buna görə də bina "mənavi" –

İrab və onun əlamətləri haqqında İbn Malik deyir:

والرفع والخصص بالجرإعراباً
والاسم قد خصص بالجر، كما
قد خصص الفعل بأن يجرهما
كقوله: كَذَّبَ اللهُ عِندَهُ يَمَزُ

Burada "الرفع" kəlməsi "الْجَعْلَانُ" felindən əvvəl gələn tamamlıqdır. Tamamlığın felindən öndə keçməsi seir zərurətərindən irəli gəldiyi üçün yolveriləndir [9, s. 104]. Qasim al-Muradi, İbn Malikin bu beytini şərh edərək bəzi semantik-stilistik təşahihlər etməyə çalışmışdır. Məsələn, müəllif qeyd edir ki, "و الاسم قد خصص بالجر" (isim yiyölik halla xüsüsüləmişdir) ifadəsi daha yaxşı olardı ki, "والجر قد خصص بالاسم" (yiyölik hal isimlə xüsüsüləmişdir (yəni, yiyölik hal ismə xəsdır)) şəklində verilsin. Əks təqdirdə belə çıxır ki, adlıq və təsiri hal ismə aid deyildir. Eyni müləhizə fel haqqında deyilənlərə (و الاسم قد خصص الفعل بأن يجرهما) də şamilidir. Buradakı "و" "فعل" felinin məsdərinin əvəzləyicisi olan mütəqə tamamlıqdır, "و" ilə izah olunmuş məsdərə və ondan sonra gələnələrə əlavə olunmuşdur. "تحو" ifadəsi "سؤزünün sifətindən asılıdır. "تحو" düşən sözün xəbəridir, hekeyə cümləsinə əlavə olunmuşdur. "و" ilə izah olunmuş məsdər və ondan sonra gələnər yiyölik hal yerindədir. Üçüncü beytdə irabın əslinin hərəkələrindən və sükundan ibarət olmasına işarə edilir, yəni adlıq hal dəmirə, təsiri hal fəthə, yiyölik hal kəsrə, cəzəm isə sukun ilə ifadə olunmalıdır. Adlıq, təsiri və yiyölik halın hər üçü "ذکر" cümləsində ifadə olunmuşdur [7, s. 60-61].

İrabın ləfzi, tədqiri və məhəlli növlərinə öləri şəklində nəzər salsaq görürük ki:

Ləfzi irab zamanı söz sonunun dəyişməsi aşkar şəkildə gürünür, yəni sözlərin fleksiya əlamətləri formal olaraq ifadə olunur.

1. Tədqiri irabda sözün sonundakı əlamətlər güman olunur.

2. Məhəlli, yaxud mənəvi irabda sözün sonunun dəyişməsi onun zahiri və müqəddər əlamətinə görə deyil, cümlədəki funksiyasına görə müəyyənləşdirilir [3, s. 129]. Buna məbni sözlər, cümlə üzvü funksiyasına çıxış edən prekativ tərkiblər və s. daxildir.

İrabda yerli olan cümlələr, "ان" ilə izah olunmuş məsdərlər, ön qoşma vasitəsilə yiyölik hala salınmış ad qruplu sözlər və s. də məhəlli iraba daxildir [2, s. 27].

Beləliklə, ərəb qrammatikasının tədqiqi ilə məşğul olan məşhur dilçilərin irəli sürdükləri müxtəlif müləhizələrin müqayisəli təhlilindən aydın olur ki, ərəb növlərində "irab" və "bina" anlayışı xüsusi tədqiqat tələb edən, olduqca maraqlı bir problemdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ.Ə. Ərəb dilində sintaktik kateqoriyalar və bələğət. Bakı: Bakı Çap Evi, 2011, 440 s.
2. Ərəb dilinin qrammatikası. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. B-181/314.
3. Hüseyn Şövi İbn Osman Əl-Vəhəbi. Ərəb dilinin qrammatikası. 1323 h.q. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. B-173/300.
4. Məmmədəliyev V.M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985, 288 s.
5. Rohi Baalbakı, Al-Mawrid. A Modern Arabic-English dictionary. Edition 21, Beirut, Lebanon: Dar El-İlm lilmalayin, 2007, 1133 s.
6. أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك. تأليف الإمام أبي محمد عبد الله جمال الدين بن يوسف ابن أحمد بن عبد الله بن هشام الأندلسي، المصري و معه كتاب عدة المسالك إلى تحقيق أوضح المسالك و هو الشرح الكبير من ثلاثة شروح. تأليف محمد محي الدين عبد الحميد عفا الله تعالى عنه، الجزء الأول، القاهرة: دار الإطلاع، 2004، 334 ص. شرح الألفية لابن مالك. تأليف الحسن بن قاسم المرادي، تحقيق الدكتور فخر الدين قباوة، الجزء الأول، دار مكتبة المعارف للطباعة والنشر، بيروت – لبنان، الطبعة الأولى 2007م – 428 هـ 687 ص.

8. طاهر شوكت البياتي، تيسير الإعراب، ط 1 بيروت – لبنان، 2004، 448 ص.
9. عيسى حسن، النحو الوافي مع ريشته بالأساليب الرفيعة و الحياة اللغوية المتجددة. الجزء الأول، دار المعارف، ط 12، 1974، 712 ص.
10. محمد مهدي الدين عبد الحميد، التفتة السنوية بشرح المقدمة الأجرمية، ضبطه ورقمه و شجره عند الجليل العطا البركي، ط 1، دمشق، 2002، 234 ص.

Кубра Валиева

ГРАММАТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИРАБ (СЛОВОИЗМЕНЕНИЕ) И БИНА (ОСНОВООБРАЗОВАНИЕ) В АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

Бина (основобразование) – это неизменяемость окончания слова под влиянием различных факторов, стабильность ее начальных форм сукун (огласовка) и харака (согласовка). Поэтому бина связывают со значением «моральный».

Ираб (словоизменение) – изменение окончания слова под воздействием факторов и изменением их в различные формы. Основные признаки бина – сукун, а основные признаки ираб – харака.

Имеются различные мысли для определения признаков ираб. В статье рассматриваются структуры ираб и бина в науке нахв и во взглядах различных лингвистов.

Автор, изучающий эти вопросы, приходит к выводу, что в арабском нахве – понятие «ираб» и «бина» является интересной проблемой, требующей специального исследования.

Ключевые слова: ираб, бина, фактор, грамматическое значение, наука нахв, арабская лингвистика, именное предложение, глагольное предложение.

Kubra Valiyeva

THE GRAMMATICAL MEANING OF "IRAB" AND "BINA" IN THE ARABIC LANGUAGE

The case of not changing of the words endings with different factors and the first sign of the wordexistence, "sukun" (without vowel) and being stability with vowels is called "bina". Therefore, "bina" is considered to be "moral" – the state related to the meaning. "Irab" is the changing of the end of the word with a factor and turns into different images. The real sign of "bina" is "sukun" (without vowel) and the real sign of "irab" is the vowels.

There are various opinions in Arabic linguistics on the identification of signs of "irab". The article deals with the structure of the "irab" and "bina" and the different views of the linguists about it.

The author of this study who investigates the different issues finds that the concept of "irab" and "bina" in Arabic syntax is a very interesting problem requiring special research.

Keywords: irab (flexion), "bina", factor, grammatical meaning, syntax, Arabic linguistics, the sentence begins with noun, the sentence begins with verb.

(AMEA-nın mixbir üzvü Əbulfəz Quliyev tərəfindən tədqim edilmişdir)